2026-yil
8-son

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI

ILMIY - METODIK

JURNALI

saen.uz

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
8-son

Bosh muharrir:
Shoumarov G‘ayrat Bahromovich, psixologiya fanlari doktori, akademik

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Qodirov Umarali Do‘stqobilovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor

Mas’ul kotib:
Muqimov Alisher

Texnik muharrir:
Qarshiyev Jamshid Murotaliyevich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.

TAHRIR HAY’ATI:

01.00.00 – FIZIKA-MATEMATIKA FANLARI
Ayupov Shavkat Abdullayevich, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
A’zamov Abdulla, fizika-matematika fanlari doktori, akademik
Zohidov Erkin A’zamovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

02.00.00 – KIMYO FANLARI
Normaxamatov Nodirali Soxobataliyevich, kimyo fanlar doktori, professor
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, kimyo fanlar doktori, akademik

03.00.00 – BIOLOGIYA FANLARI
Abdurahmonov Ibrohim Yo‘lchiyevich, biologiya fanlari doktori, akademik
Sulaymonov Botirjon Abdushukurovich, biologiya fanlari doktori, akademik

04.00.00 – GEOLOGIYA-MINERALOGIYA FANLARI
Fayziyev Abdulhaq Radjabovich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor
Husanov Sultonboy To‘xtayevich, geologiya-mineralogiya fanlari doktori, professor

05.00.00 – TEXNIKA FANLARI
Allayev Qahramon Rahimovich, texnika fanlari doktori, akademik
Majidov Inom Urishevich, texnika fanlari doktori, professor
Turobjonov Sadritdin Maxamatdinovich, texnika fanlari doktori, akademik
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor

06.00.00 – QISHLOQ XO‘JALIGI FANLARI
Namozov Shodmon Ergashovich, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, akademik
Shoumarov Hikmat Bahromovich, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, professor

07.00.00 – TARIX FANLARI
Ziyo Azamat Hamid o‘g‘li, tarix fanlari doktori, akademik
Sagdullayev Anatoliy Sagdullayevich, tarix fanlari doktori, akademik
Yusupova Diloram Yunusovna, tarix fanlari doktori, akademik

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI
Abdurahmonov Qalandar Xodjayevich, iqtisod fanlari doktori, akademik
Musayev Behzod Anvarovich, iqtisod fanlari nomzodi
To‘xliyev Nurislom, iqtisod fanlari doktori, akademik
G‘ulomov Saidahror Saidahmedovich, iqtisod fanlari doktori, akademik

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
8-son

09.00.00 – FALSAFA FANLARI
Nazarov Qiyom Normirzayevich, falsafa fanlari doktori, professor
Saifnazarov Ismoil Saifnazarovich, falsafa fanlari doktori, professor

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI
Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor
Sirojiddinov Shuhrat Samariddinovich, filologiya fanlari doktori, akademik
Xidirov Rajab Gulmatovich, filologiya fanlari nomzodi, dotsent (Tojikiston)

11.00.00 – GEOGRAFIYA FANLARI
Nigmatov Asqar Nigmatullayevich, geografiya fanlari doktori, professor
Tojiyeva Zulxumor Nazarovna, geografiya fanlari doktori, professor

12.00.00 – YURIDIK FANLAR
Rustamboyev Mirzayusuf Hakimovich, yuridik fanlar doktori, professor
Saidov Akmal Xolmatovich, yuridik fanlar doktori, akademik
Xolmo'minov Jumanazar Toshtemirovich, yuridik fanlar doktori, professor
Qodirov Bobiromon Bekmurodovich, yuridik fanlar doktori, professor

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI
Djurayev Risboy Haydarovich, pedagogika fanlari doktori, akademik
Ibraimov Xolboy, pedagogika fanlari doktori, akademik
Musurmonova Oynisa, pedagogika fanlari doktori, professor
Umarov Bahrom Norboyevich, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

14.00.00 – TIBBIYOT FANLARI
Akilov Xabibulla Ataullayevich, tibbiyot fanlari doktori, professor
Nazirov Feruz Gafurovich, tibbiyot fanlari doktori, akademik

15.00.00 – FARMATSEVTIKA FANLARI
Abdullabekova Viloyat Nurillabekovna, farmatsevtika fanlari doktori, professor
Tulaganov Abduqodir Abdurahmonovich, farmatsevtika fanlari doktori, professor

16.00.00 – VETERINARIYA FANLARI
Daminov Asadullo Suvonovich, veterinariya fanlari doktori, professor
Jabborov Shuhrat Abdumajidovich, veterinariya fanlari doktori, professor
G'afurov Aktam G'afurovich, veterinariya fanlari doktori, professor

17.00.00 – SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
Ahmedova Nigora Rahimovna, sanatshunoslik fanlari doktori, professor
Hakimov Akbar Abdullayevich, san'atshunoslik fanlari doktori, akademik

18.00.00 – ARXITEKTURA
Nozilov Dodo Avazovich, arxitektura fanlari doktori, professor
Uralov Axtam Sindarovich, arxitektura fanlari doktori, professor

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI
Abdusamatov Hasanboy Usmonjon o'g'li, psixologiya fanlari doktori, professor
Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor
Karimova Vasila Mamanosirovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Halimova Mashraboy Vohidovna, psixologiya fanlari doktori, professor
Lazar Drajeta, psixologiya fanlari doktori, professor, Belgrad, Serbiya
Karpinskiy Konstantin Viktorovich, psixologiya fanlari doktori, professor, Grodno, Belarussiya
Suletbayeva Ella Serikbayevna, psixologiya fanlari doktori, dotsent

22.00.00 – SOTSIOLOGIYA FANLARI
Bekmurodov Mansur Bobomurodovich, sotsiologiya fanlari doktori, professor
Toshmuhamedova Dilorom Gafurdjanovna, sotsiologiya fanlari doktori

23.00.00 – SIYOSIY FANLAR
Fayzullayev Alisher Omonullayevich, siyosiy fanlar doktori, professor
Hasanov Otabek Abdurashidovich, siyosiy fanlar doktori
Paxrutdinov Shukritdin Ilyasovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Omonov Baxtiyor Axtamovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Quronboyev Qahramon Qo'chqorovich, siyosiy fanlar doktori, professor
Avazov Komil Xolliyevich, siyosiy fanlar bo'yicha falsafa doktori

24.00.00 – ISLOMSHUNOSLIK FANLARI
Ibrohimov Ne'matulla, filologiya fanlari doktori, akademik
Islomov Zohidjon Mahmudovich, filologiya fanlari doktori, professor

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI
2026-yil
8-son

UDK: 719(575.1):930.85:341.232.1

Ochilov Davron Bahodir o‘g‘li,
O‘zbekiston Milliy universiteti tarix fakulteti tadqiqotchisi

O‘ZBEKISTON TARIXIY-MADANIY MEROSINI ASRASHDA YUNESKONING O‘RNI: RESTAVRATSIYA VA KONSERVATSIYA MASALALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonning boy tarixiy-madaniy merosini asrash, ularni konservatsiya va restavratsiya qilishda BMTning Ta’lim, fan va madaniyat masalalari bo‘yicha tashkiloti (YUNESKO) va O‘zbekiston o‘rtasidagi xalqaro hamkorlikning metodologik va amaliy jihatlari atroflicha tahlil qilinadi. Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz shaharlarining YUNESKO Umumjahon merosi ro‘yxatiga kiritilishi, ularning autentikligi (haqiqiyligi) va yaxlitligini saqlash bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar hamda yuzaga kelgan xalqaro-huquqiy standartlar ko‘rib chiqiladi. Maqolada 1964-yildagi Venetsiya xartiyasi hamda 1972-yildagi «Umumjahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to‘g‘risida»gi konvensiya talablari asosida respublikadagi obidalarda olib borilgan ta’mirlash-tiklash ishlarining ijobiy va salbiy oqibatlari baholanadi. Zamonaviy restavratsiya va konservatsiya texnologiyalarining qo‘llanilishi, mavjud muammolar va ularni YUNESKO standartlari asosida hal etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: YUNESKO, Umumjahon merosi, O‘zbekiston, tarixiy-madaniy meros, restavratsiya, konservatsiya, autentiklik, Venetsiya xartiyasi, Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, me’moriy obidalar.

РОЛЬ ЮНЕСКО В СОХРАНЕНИИ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ УЗБЕКИСТАНА: ВОПРОСЫ РЕСТАВРАЦИИ И КОНСЕРВАЦИИ

Аннотация. В данной статье подробно анализируются методологические и практические аспекты международного сотрудничества между ЮНЕСКО (Организацией Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры) и Узбекистаном в области сохранения, консервации и реставрации богатого историко-культурного наследия страны. Рассматриваются вопросы включения городов Самарканд, Бухара, Хива и Шахрисабз в Список всемирного наследия ЮНЕСКО, работы по сохранению их аутентичности и целостности, а также сформировавшиеся международно-правовые стандарты. На основе требований Венецианской хартии 1964 года и Конвенции «Об охране всемирного культурного и природного наследия» 1972 года оцениваются положительные и отрицательные последствия ремонтно-

восстановительных работ, проведенных на памятниках республики. Приведены предложения и рекомендации по применению современных технологий реставрации и консервации, а также по решению существующих проблем на основе стандартов ЮНЕСКО.

Ключевые слова: ЮНЕСКО, Всемирное наследие, Узбекистан, историко-культурное наследие, реставрация, консервация, аутентичность, Венецианская хартия, Самарканд, Бухара, Хива, Шахрисабз, архитектурные памятники.

THE ROLE OF UNESCO IN PRESERVING UZBEKISTAN'S HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE: ISSUES OF RESTORATION AND CONSERVATION

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the methodological and practical aspects of international cooperation between UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) and Uzbekistan in preserving, conserving, and restoring the country's rich historical and cultural heritage. It examines the inscription of the cities of Samarkand, Bukhara, Khiva, and Shakhrisabz on the UNESCO World Heritage List, the efforts made to preserve their authenticity and integrity, and the emerging international legal standards. Based on the requirements of the 1964 Venice Charter and the 1972 Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, the article evaluates the positive and negative outcomes of restoration and conservation works conducted on the republic's monuments. Proposals and recommendations are provided regarding the application of modern restoration and conservation technologies and addressing existing challenges in accordance with UNESCO standards.

Keywords: UNESCO, World Heritage, Uzbekistan, historical and cultural heritage, restoration, conservation, authenticity, Venice Charter, Samarkand, Bukhara, Khiva, Shakhrisabz, architectural monuments.

Kirish. O‘zbekiston hududi Sharq sivilizatsiyasining qadimiy va muhim o‘choqlaridan biri sifatida boy tarixiy-madaniy merosga ega. Mamlakat hududida joylashgan qadimiy shaharlar, me’moriy majmualar, arxeologik yodgorliklar va boshqa moddiy-madaniy meros obyektlari nafaqat milliy tarixning muhim dalili, balki jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotining ajralmas qismi hisoblanadi. Ayniqsa, Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz kabi tarixiy shaharlarning me’moriy qiyofasi asrlar davomida shakllangan o‘ziga xos an’analar, qurilish madaniyati va badiiy tafakkurning yuksak namunalarini o‘zida mujassam etgan.

Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda tarixiy-madaniy meros obyektlarini aniqlash, muhofaza qilish, ilmiy jihatdan o‘rganish va ularni kelajak avlodlarga imkon qadar asl holatini saqlagan holda yetkazish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi [1]. Shu bilan birga, tarixiy obidalarni restavratsiya

va konservatsiya qilishda xalqaro tajriba va zamonaviy ilmiy yondashuvlardan foydalanishga ham alohida e'tibor qaratildi.

Mazkur jarayonda xalqaro hamkorlikning muhim yo'nalishlaridan biri YUNESKO bilan hamkorlik hisoblanadi. O'zbekiston 1993-yilda YUNESKOga a'zo bo'lishi va 1995-yilda 1972-yildagi "Umumjahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to'g'risida"gi konvensiyani ratifikatsiya qilishi natijasida mamlakatning tarixiy-madaniy merosini muhofaza qilish masalalari xalqaro miqyosdagi huquqiy va institutsional tizim bilan yanada mustahkam bog'landi [2]. Natijada O'zbekiston hududidagi qator noyob tarixiy markazlar YUNESKO Umumjahon merosi ro'yxatidan o'rin oldi. Jumladan, Xivadagi "Ichan-Qal'a" 1990-yilda, Buxoroning tarixiy markazi 1993-yilda, Shahrisabzning tarixiy markazi 2000-yilda hamda Samarqand — "Madaniyatlar chorrahasi" 2001-yilda mazkur ro'yxatga kiritilgan [3].

YUNESKO bilan hamkorlik tarixiy shaharlar va alohida me'moriy yodgorliklarni xalqaro darajada muhofaza qilish, ularning tarixiy qiyofasi, autentikligi va yaxlitligini saqlash, restavratsiya ishlarini ilmiy asosda tashkil etish hamda meros obyektlaridan barqaror foydalanish uchun muhim imkoniyat yaratdi. Shu jihatdan, O'zbekiston tajribasini o'rganish xalqaro merosni muhofaza qilish tamoyillarining milliy amaliyotda qanday qo'llanilayotganini baholash nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning dolzarbligi. Bugungi kunda tarixiy-madaniy meros obyektlarini saqlash jarayonida bir qator murakkab masalalar mavjud. Xususan, tarixiy obidalarning tabiiy yemirilishi, urbanizatsiya jarayonlarining kuchayishi, turizm infratuzilmasining kengayishi, yangi qurilishlarning tarixiy muhitga ta'siri hamda restavratsiya jarayonida zamonaviy qurilish texnologiyalaridan foydalanish kabi omillar meros obyektlarining asl qiyofasini saqlash masalasini yanada dolzarb qilmoqda.

Ayniqsa, restavratsiya va konservatsiya ishlarida zamonaviy texnologiyalar bilan an'anaviy qurilish va bezak usullarining ilmiy asosda uyg'unlashtirilishi, tarixiy materiallardan imkon qadar foydalanish hamda obyektning autentikligini saqlab qolish muhim talab hisoblanadi. Shu bilan birga, tarixiy shaharlarda turizmni rivojlantirish va zamonaviy infratuzilmani shakllantirish bilan tarixiy muhitni muhofaza qilish o'rtasida maqbul muvozanatni ta'minlash zarur.

Ayrim tarixiy hududlarda olib borilgan ta'mirlash, obodonlashtirish va yangi qurilish ishlari xalqaro ekspertlar tomonidan tanqidiy baholangan holatlar ham mavjud. Xususan, Shahrisabz tarixiy markazida amalga oshirilgan ayrim yirik o'zgarishlar tarixiy shahar muhitining yaxlitligi va autentikligini saqlash masalasini kun tartibiga olib chiqdi. Mazkur holatlar tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilishda xalqaro standartlarga rioya etish, restavratsiya loyihalarini ilmiy ekspertizadan o'tkazish va monitoring tizimini kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston tarixiy-madaniy merosini muhofaza qilish, konservatsiya va restavratsiya qilish jarayonida

YUNESKOning o‘rni va ta’sirini tahlil qilish, xalqaro standartlarning mamlakatdagi amaliyotini baholash hamda tarixiy obyektlarni asrash jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning maqbul yo‘llarini ko‘rsatib berishdan iborat.

Materiallar. Tadqiqotning manbalar va materiallar bazasini tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilishga oid xalqaro va milliy huquqiy hujjatlar, arxiv materiallari, monitoring hisobotlari hamda ilmiy adabiyotlar tashkil etdi.

Birinchi guruhga normativ-huquqiy va xalqaro hujjatlar kiritildi. Jumladan, YUNESKOning 1972-yildagi “Umumjahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish to‘g‘risida”gi konvensiyasi, 1964-yilda qabul qilingan “Yodgorliklar va diqqatga sazovor joylarni konservatsiya va restavratsiya qilish bo‘yicha Venetsiya xartiyasi”, YUNESKO Umumjahon merosi qo‘mitasi sessiyalarida qabul qilingan qaror va tavsiyalar, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining madaniy meros obyektlarini muhofaza qilishga oid qonunlari va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi [2, 4].

Ikkinchi guruhni arxiv va hisobot materiallari tashkil etdi. Tadqiqot davomida O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi, YUNESKOning O‘zbekistondagi vakolatxonasi va tegishli tashkilotlarning monitoring materiallari hamda tarixiy obyektlarning holatiga oid hisobotlardan foydalanildi [5]. Ushbu manbalar orqali alohida tarixiy shaharlar va me’moriy yodgorliklarda amalga oshirilgan restavratsiya va konservatsiya ishlarining yo‘nalishlari hamda ularning natijalari o‘rganildi.

Uchinchi guruhga O‘zbekiston va xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlari kiritildi. Jumladan, G.A. Pugachenkova, L.Y. Mankovskaya, A.S. Uralov, E.V. Rtveladze va boshqa olimlarning monografiyalari, ilmiy maqolalari, shuningdek, ICOMOS xalqaro ekspertlarining xulosalari tadqiqotning nazariy va amaliy asosini shakllantirishda muhim manba bo‘lib xizmat qildi [6, 7].

Metodlar. Tadqiqot jarayonida tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilishning rivojlanish bosqichlari va zamonaviy holatini kompleks o‘rganish imkonini beruvchi umumilmiy hamda maxsus-tarixiy metodlar majmuasidan foydalanildi.

Xronologik-tarixiy metod O‘zbekiston va YUNESKO o‘rtasidagi hamkorlikning shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini izchil tahlil qilish, tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish sohasidagi xalqaro talablarning milliy amaliyotga kirib kelish jarayonini davriy jihatdan o‘rganish imkonini berdi. Ushbu metod yordamida YUNESKO Umumjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan obyektlarning maqomi va ularni muhofaza qilishga oid yondashuvlarning vaqt davomida qanday o‘zgargani ko‘rib chiqildi.

Tarixiy-qiyosiy tahlil metodi Samarqand, Buxoro va Shahrisabz kabi tarixiy shaharlarda amalga oshirilgan konservatsiya, restavratsiya va obodonlashtirish ishlarini o‘zaro taqqoslash, ularning natijalarini YUNESKO talablari hamda Venetsiya xartiyasida belgilangan asosiy tamoyillar bilan solishtirish uchun qo‘llanildi. Mazkur yondashuv orqali restavratsiya jarayonlarida tarixiy materiallar,

me'moriy shakllar va obyektlarning autentikligini saqlash masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

Tizimli-strukturaviy yondashuv tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish jarayonini alohida tadbirlar yig'indisi sifatida emas, balki o'zaro bog'liq bo'lgan huquqiy, tashkiliy, ilmiy, texnik va ijtimoiy tarkibiy qismlardan iborat yaxlit tizim sifatida o'rganish imkonini berdi. Bunda davlat organlari, xalqaro tashkilotlar, ilmiy muassasalar, restavrator mutaxassislar, mahalliy jamoatchilik va turizm sohasi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarga e'tibor qaratildi.

Sotsiomadaniy va monitoring tahlili esa tarixiy obyektlarning jamiyat hayotidagi o'rni, ularni muhofaza qilishga mahalliy aholining munosabati hamda xalqaro ekspertlar tomonidan berilgan baholarni umumlashtirishda qo'llanildi. Monitoring ma'lumotlarini tahlil qilish orqali tarixiy muhitning saqlanish darajasi, restavratsiya ishlarining obyektning asl qiyofasiga ta'siri va mavjud muammolarni aniqlashga harakat qilindi.

Mazkur metodlarning o'zaro uyg'un holda qo'llanilishi O'zbekistonning tarixiy-madaniy merosini muhofaza qilish tizimini har tomonlama baholash, YUNESKO bilan hamkorlikning amaliy natijalarini aniqlash hamda konservatsiya va restavratsiya sohasidagi mavjud muammolarni ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi.

Natijalar

YUNESKO Umumjahon merosi ro'yxatidagi O'zbekiston obyektlari va restavratsiya holati

O'zbekistonda YUNESKO shafeligida amalga oshirilgan konservatsiya va restavratsiya ishlari me'moriy merosni asrab qolishda burilish yasadi. Jadvalda ushbu obidalarning holati va ta'mirlash tamoyillari ko'rsatilgan:

Tarixiy markaz / Obida	**YUNESKOga kiritilgan yili**	**Asosiy restavratsiya va konservatsiya yo'nalishlari**	**YUNESKO monitoringi va autentiklik darajasi**
Ichan-Qala (Xiva)	1990 y.	Loy-paxsali devorlarni konservatsiya qilish, koshin va majolikalarni mustahkamlash	Yuqori. Tarixiy tuzilishi va muhiti yaxshi saqlangan [3].
Buxoro tarixiy markazi	1993 y.	Poydevorlarni namlikdan saqlash, g'ishtiy va koshinli qoplamalarni an'anaviy usulda tiklash	Yuqori. An'anaviy me'morchilik va mahallalar saqlangan [5].

Tarixiy markaz / Obida	YUNESKOga kiritilgan yili	Asosiy restavratsiya va konservatsiya yo‘nalishlari	YUNESKO monitoringi va autentiklik darajasi
Shahrisabz tarixiy markazi	2000 y.	Oqsaroy qoldiqlari, Dorus-Saodat va Dorut-Tilavat majmualarini konservatsiya qilish	Xavf ostida. 2016-yilda turizm infratuzilmasi uchun rekonstruksiya natijasida «Xavf ostidagi meros» ro‘yxatiga kiritilgan [8].
Samarqand — Madaniyatlar chorrahasi	2001 y.	Registon, Shohi Zinda, Gur-Amir majmualarida koshinli va zarhal qoplamalarni ilmiy restavratsiya qilish	Barqaror. Tizimli ilmiy reabilitatsiya va konservatsiya amalga oshirilgan [6].

Restavratsiya va konservatsiyada YUNESKO standartlarining qo‘llanilishi

YUNESKO bilan hamkorlikning rivojlanishi O‘zbekistonda tarixiy-madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish, restavratsiya va konservatsiya qilish amaliyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, tarixiy obidalarni saqlashda ularning asl qiyofasi, me’moriy tuzilishi, tarixiy materiallari va autentikligini imkon qadar saqlab qolishga qaratilgan yondashuvlar bosqichma-bosqich kuchaydi. Bu jarayonda xalqaro me’yorlar va ilmiy-restavratsiya tamoyillarining milliy amaliyotga joriy etilishi muhim ahamiyat kasb etdi.

Avvalo, restavratsiya tushunchasining mazmunida muayyan o‘zgarishlar yuz berdi. An’anaviy ravishda restavratsiya ayrim hollarda tarixiy binoni yangilash yoki uning yo‘qolgan qismlarini taxminiy tarzda qayta tiklash bilan bog‘langan bo‘lsa, zamonaviy xalqaro yondashuv obyektning saqlanib qolgan tarixiy qatlamlari va autentikligini asrashga ustuvor ahamiyat beradi. Venetsiya xartiyasining 9-moddasida restavratsiya tarixiy va estetik qiymatga ega bo‘lgan obyektni saqlash va ochib berishga qaratilgan maxsus jarayon sifatida qaraladi. Shu sababli YUNESKO va ICOMOS tavsiyalarida tarixiy obidalarni tubdan o‘zgartirish yoki ularni zamonaviy qurilish talablari asosida qayta yaratishdan ko‘ra, mavjud tarixiy material va shakllarni imkon qadar saqlab qolish tamoyili ilgari suriladi [4, 6].

Mazkur yondashuv O‘zbekistonda ham restavratsiya ishlarining mazmunini qayta ko‘rib chiqishga xizmat qildi. Tarixiy obidalarni “yangidek” ko‘rinishga keltirishdan ko‘ra, ularning tarixiy qatlamlarini saqlash, keyingi davrlarda qo‘shilgan elementlarni ilmiy asosda o‘rganish va restavratsiya jarayonida asossiz o‘zgartirishlarga yo‘l qo‘ymaslik muhim talab sifatida shakllandi. Bunday yondashuv ayniqsa tarixiy shaharlarning umumiy me’moriy qiyofasi va an’anaviy shaharsozlik tuzilishini saqlashda katta ahamiyatga ega.

Yana bir muhim yo‘nalish — an’anaviy qurilish materiallari va texnologiyalaridan foydalanishga qaytishdir. YUNESKO va xalqaro ekspertlar tavsiyalarida tarixiy g‘ishtli inshootlarni ta’mirlashda ularning dastlabki qurilish texnologiyasi va materiallarining fizik-kimyoviy xususiyatlarini hisobga olish zarurligi ta’kidlanadi. Shu nuqtayi nazardan, sement asosidagi qorishmalardan me’yoridan ortiq foydalanish o‘rniga tarixiy obidalarda qo‘llanilgan ganch, ohak va boshqa an’anaviy bog‘lovchi materiallardan foydalanish masalasiga e’tibor kuchaydi. Zamonaviy sement qorishmalarining ayrim hollarda g‘isht tarkibida namlik va tuzlarning to‘planishiga sabab bo‘lishi, natijada qurilish materialining yemirilish jarayonini tezlashtirishi mumkinligi restavratsiya amaliyotida hisobga olinadigan muhim omillardan biridir [7].

Tarixiy obidalarni saqlashda ularning poydevori va konstruksiyalarini namlik hamda sho‘rlanishdan himoya qilish ham alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, Buxoro va Xiva kabi qadimiy shaharlarda gidrogeologik sharoit, yer osti suvlari sathi va tuproqdagi namlik me’moriy yodgorliklarning uzoq muddat saqlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ayrim hududlarda yer osti suvlari sathini nazorat qilish, drenaj tizimlarini takomillashtirish va poydevorlarni namlikdan himoyalashga qaratilgan ilmiy-amaliy loyihalar amalga oshirildi. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqot va loyihalarda YUNESKO hamda Yaponiya xalqaro hamkorlik agentligi (JICA) ko‘magida olib borilgan ishlar ham muhim o‘rin tutdi [5].

Shahrisabz saboqlari va boshqaruv mexanizmlarining takomillashuvi

O‘zbekistonning tarixiy-madaniy merosini muhofaza qilish tajribasida Shahrisabz tarixiy markazi bilan bog‘liq jarayon alohida ahamiyatga ega. 2016-yilda tarixiy markaz hududida keng ko‘lamli buzish, obodonlashtirish va yangi qurilish ishlari olib borilishi natijasida tarixiy shahar muhitining yaxlitligi va an’anaviy shaharsozlik tuzilishiga jiddiy ta’sir ko‘rsatildi. Mazkur jarayon xalqaro ekspertlar tomonidan tanqidiy baholanib, YUNESKO Umumjahon merosi qo‘mitasining 40-sessiyasida Shahrisabz tarixiy markazini “Xavf ostidagi umumjahon merosi ro‘yxati”ga kiritish to‘g‘risida qaror qabul qilindi [8].

Shahrisabz tajribasi tarixiy meros obyektlarini muhofaza qilishda alohida yodgorliklarni saqlash bilan bir qatorda, ularni o‘rab turgan tarixiy shahar muhiti, vizual panoramalar, an’anaviy ko‘cha tuzilishi va obyektlarning o‘zaro bog‘liqligini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, mazkur holat tarixiy hududlarda qurilish va obodonlashtirish loyihalarini amalga oshirishdan oldin ularning meros obyektlariga ehtimoliy ta’sirini chuqur baholash mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini yuzaga chiqardi.

Shahrisabz bilan bog‘liq vaziyatdan keyingi davrda O‘zbekistonda madaniy merosni boshqarish va muhofaza qilish tizimini takomillashtirishga qaratilgan institutsional va huquqiy choralar kuchaytirildi. Madaniy merosni muhofaza qilish bo‘yicha vakolatli davlat organlari faoliyati takomillashtirildi, ekspertiza va monitoring mexanizmlarining ahamiyati oshirildi. Shuningdek, jamoatchilik va

mutaxassislarning tarixiy obyektlar taqdiridagi ishtirokini kengaytirishga qaratilgan tashabbuslar ilgari surildi.

YUNESKOning xalqaro merosni muhofaza qilish amaliyotida muhim o‘rin tutuvchi vositalardan biri — Meros ta’sirini baholash (Heritage Impact Assessment — HIA) mexanizmi ham tarixiy hududlarda rejalashtirilayotgan qurilish va infratuzilma loyihalarining meros obyektlariga ta’sirini oldindan baholash imkonini beradi [2, 8]. Bunday baholash orqali rejalashtirilayotgan loyihaning tarixiy muhitga, me’moriy yaxlitlikka, vizual panoramalarga va obyektning autentikligiga ehtimoliy ta’siri aniqlanadi.

Umuman olganda, Shahrisabz tajribasi O‘zbekistonda tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilishda xalqaro standartlarning ahamiyatini yanada oshirdi. Bugungi kunda restavratsiya va qurilish ishlarini faqat texnik vazifa sifatida emas, balki tarixiy, me’moriy, madaniy va ijtimoiy omillarni birgalikda hisobga oladigan kompleks jarayon sifatida tashkil etish zarur. Ayniqsa, Umumjahon merosi obyektlarida har qanday o‘zgarish ilmiy asoslangan loyiha, malakali ekspertiza, monitoring va xalqaro tavsiyalar bilan uyg‘un holda amalga oshirilishi tarixiy merosning uzoq muddat saqlanishining muhim shartlaridan biridir.

Muhokama. O‘zbekiston me’moriy merosini asrash va uni kelajak avlodlarga yetkazishda YUNESKO bilan hamkorlik muhim ilmiy, metodologik va amaliy ahamiyatga ega. Tashkilotning xalqaro standartlari, ekspert tavsiyalari va Umumjahon merosi tizimi mamlakatdagi tarixiy-madaniy obyektlarni muhofaza qilishga bo‘lgan yondashuvlarning takomillashishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bilan birga, amaliyot tahlili xalqaro me’yorlar va real jarayonlar o‘rtasida ayrim ilmiy-metodologik hamda tashkiliy muammolar saqlanib qolayotganini ko‘rsatadi.

Birinchi muhim masala — autentiklikni saqlash va tarixiy obyektlardan zamonaviy foydalanish ehtiyoji o‘rtasidagi muvozanatdir. YUNESKO va xalqaro restavratsiya tamoyillari tarixiy obidaning dastlabki me’moriy qiyofasi, moddiy tarkibi, konstruktiv tuzilishi va tarixiy qatlamlarini imkon qadar saqlab qolishni talab qiladi. Biroq turizm oqimining ortishi, tarixiy binolarni yangi funksiyalarga moslashtirish, muhandislik-kommunikatsiya tarmoqlarini o‘tkazish va zamonaviy xizmat ko‘rsatish infratuzilmasini yaratish zarurati ayrim hollarda obyektning tarixiy va konstruktiv yaxlitligiga bosim o‘tkazishi mumkin [6]. Shu sababli tarixiy obidalardan foydalanish masalasida ularning iqtisodiy va turistik salohiyatidan foydalanish bilan bir qatorda, muhofaza rejimining qat’iy talablariga rioya etish muhimdir.

Ikkinchi muammo — malakali kadrlar va restavratsiya maktabining uzviyligi bilan bog‘liq. Sovet davridan keyingi davrda professional restavratorlar, me’mor-restavratorlar, koshinkorlar, ganchkorlar va boshqa an’anaviy hunarmandlar tayyorlash tizimida ayrim uzilishlar yuzaga keldi. Ayniqsa, an’anaviy “usta-shogird” maktabi bilan zamonaviy ilmiy restavratsiya metodologiyasining to‘liq integratsiya qilinmagani ayrim obyektlarda restavratsiya jarayonining ilmiy asoslanganlik darajasiga ta’sir ko‘rsatdi. Ba’zi hollarda tarixiy material va

bezaklarni saqlab qolish o‘rniga ularni yangidan tayyorlangan nusxalar bilan almashtirishga ustuvorlik berilishi obyektning autentiklik darajasini pasaytirishi mumkin [7, 9]. Shu bois an’anaviy hunarmandchilik tajribasini zamonaviy konservatsiya ilmi bilan uyg‘unlashtirish dolzarb vazifalardan biridir.

Uchinchi muhim omil — iqlimiy va ekologik sharoitlarning tarixiy obidalarga ta’siridir. Orolbo‘yi mintaqasidagi ekologik o‘zgarishlar, tuproq sho‘rlanishi, namlik rejimining o‘zgarishi va haroratning keskin tebranishlari, ayniqsa, Xiva va Buxoro kabi hududlarda joylashgan xom g‘isht, paxsadan qurilgan hamda pishiq g‘ishtli inshootlarning saqlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday sharoitda tarixiy materiallarning fizik-kimyoviy xususiyatlarini chuqur o‘rganish, mikroiqlim monitoringini yo‘lga qo‘yish va konservatsiya ishlarida zamonaviy ilmiy-texnologik usullardan foydalanish talab etiladi. Shu jihatdan YUNESKO bilan bir qatorda xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari, jumladan, Getty Conservation Institute kabi tashkilotlarning ilmiy ishlanmalaridan foydalanish istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi [10].

Yuqoridagi masalalar shuni ko‘rsatadiki, tarixiy-madaniy merosni muhofaza qilish faqat restavratsiya ishlarini amalga oshirish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon ilmiy tadqiqot, doimiy monitoring, malakali ekspertiza, an’anaviy hunarmandchilikni rivojlantirish, zamonaviy texnologiyalarni oqilona qo‘llash va jamoatchilik ishtirokini ta’minlashni o‘z ichiga oluvchi kompleks tizim sifatida qaralishi lozim.

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida O‘zbekiston tarixiy-madaniy merosini muhofaza qilishda YUNESKO bilan xalqaro hamkorlikning muhim ilmiy va amaliy natijalarga ega ekanligi aniqlandi. Olib borilgan tahlillar quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Birinchidan, YUNESKO O‘zbekistonning tarixiy-madaniy merosini xalqaro miqyosda tanitish, uni muhofaza qilishning zamonaviy metodologik asoslarini shakllantirish va milliy restavratsiya amaliyotini xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirishda muhim o‘rin tutadi. YUNESKOning Umumjahon merosi tizimi hamda Venetsiya xartiyasi kabi xalqaro hujjatlar tarixiy obyektlarning autentikligi, yaxlitligi va tarixiy muhitini saqlashga qaratilgan muhim tamoyillarni belgilab beradi.

Ikkinchidan, tarixiy-madaniy meros obyektlarini saqlashda faqat qayta tiklashga qaratilgan restavratsiya ishlaridan ko‘ra, ilmiy asoslangan konservatsiya, muntazam monitoring va profilaktik muhofaza choralariga ustuvor ahamiyat berish maqsadga muvofiq. Obyektning saqlanib qolgan tarixiy materiallari va konstruktiv elementlarini imkon qadar asrash uning autentikligini ta’minlashning asosiy shartlaridan biridir.

Uchinchidan, Shahrisabz tarixiy markazi tajribasi tarixiy shaharlar hududida yangi qurilish, obodonlashtirish va infratuzilma loyihalarini amalga oshirishdan oldin ularning tarixiy-madaniy muhitga ta’sirini chuqur baholash zarurligini ko‘rsatdi. Shu sababli Umumjahon merosi obyektlari va ularning muhofaza

hududlarida yirik loyihalarni amalga oshirishda xalqaro ekspertlar tavsiyalari, ilmiy ekspertiza va Heritage Impact Assessment (HIA) mexanizmlaridan samarali foydalanish muhimdir.

To‘rtinchidan, O‘zbekistonning tarixiy-madaniy merosini samarali muhofaza qilish uchun malakali restavratorlar va konservatorlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur. An’anaviy “usta-shogird” maktabini zamonaviy restavratsiya va konservatsiya metodologiyasi bilan uyg‘unlashtirish, yosh mutaxassislarni xalqaro tajriba asosida tayyorlash hamda ilmiy-tadqiqot va amaliy restavratsiya o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytirish muhim vazifalardan biridir.

Beshinchidan, tarixiy obidalarga iqlimiy va ekologik omillarning ta’sirini muntazam o‘rganish, namlik, sho‘rlanish, harorat va yer osti suvlari holatini monitoring qilish tizimini kuchaytirish lozim. Ayniqsa, xom g‘isht va paxsadan qurilgan tarixiy inshootlar uchun hududning tabiiy-iqlimiy xususiyatlariga mos konservatsiya texnologiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish talab etiladi.

Oltinchidan, kelgusida YUNESKO, ICOMOS, ilmiy-tadqiqot institutlari, oliy ta’lim muassasalari va milliy madaniy merosni muhofaza qiluvchi tashkilotlar o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirish O‘zbekiston tarixiy-madaniy merosini asrash samaradorligini oshiradi. Bunda xalqaro tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki uni O‘zbekistonning tarixiy, me’moriy, iqlimiy va madaniy xususiyatlariga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, O‘zbekistonning tarixiy-madaniy merosini asrashning samarali modeli “saqlash — ilmiy o‘rganish — monitoring — ehtiyotkor konservatsiya — zarur hollarda ilmiy asoslangan restavratsiya” tamoyillari asosida shakllantirilishi maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv tarixiy obidalarning nafaqat bugungi holatini saqlash, balki ularni kelajak avlodlarga o‘zining tarixiy va madaniy qadr-qimmatini imkon qadar yo‘qotmagan holda yetkazish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. — Toshkent: Sharq, 1998. — 32 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida”gi Qonuni // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. — 2001. — № 9–10. — 180-modda.
3. UNESCO World Heritage Centre. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. — Paris: UNESCO, 2021. — 176 p.
4. ICOMOS. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter, 1964). — ICOMOS, 1965. — 4 p.
5. O‘zbekiston Respublikasi Madaniy meros agentligi. O‘zbekistondagi YUNESKO Umumjahon merosi obyektlarining holati bo‘yicha yillik hisobotlar (2018–2023 yy.). — Agentlikning joriy arxivi.

6. Uralov A.S. O‘zbekiston me’moriy merosini ta’mirlash va qayta tiklash muammolari // Me’morchilik va qurilish muammolari. — 2019. — № 2. — B. 12–18.

7. Пугаченкова Г.А. Архитектурные шедевры Бухары и Самарканда: вопросы охраны и консервации. — Ташкент: Фан, 1992. — 148 с.

8. UNESCO World Heritage Committee. Decisions adopted by the World Heritage Committee at its 40th session (Istanbul, 2016). — WHC/16/40.COM/19. — Paris: UNESCO, 2016. — P. 34–37.

9. Массон М.Е., Манковская Л.Ю. Реставрация памятников архитектуры Узбекистана: опыт и проблемы. — Ташкент: Издательство литературы и искусства, 1980. — 120 с.

10. Ртвеладзе Э.В. Цивилизационный перекресток Узбекистана и охрана культурного наследия // Ўзбекистон тарихи. — 2020. — № 1. — С. 45–53.

FAN VA TA'LIM YANGILIKLARI
JURNALI

2026-yil
8-son

Muassis - "FAN VA INNOVATSIYA YANGILIKLARI" MCHJ
Jurnal hamkori - «PROFI UNIVERSITY»

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2024-yil 24-may kuni № 454068-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Jurnal 2024-yilda tashkil etilgan, 1 oyda bir marta o'zbek, tojik, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, rus va ingliz tillarida nashr etiladi.

Tahririyat manzili: 190110, Toshkent shahri Uchtepa tumani, Bog'iston MFY, 14-mavze, 8-uy.

Telefonlar: +998 90 749 00 00
+998 90 749 77 77
+998 91 902 05 01
E-mail: saen_2024@mail.ru
Jurnal sayti: www.saen.uz
Telegram kanali: **https://t.me/saen_2024**

Maqolada keltirilgan fakt va ma'lumotlarning to'g'riligi uchun mualliflar mas'uldirlar.

"Fan va ta'lim yangiliklari" ilmiy-amaliy jurnali Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining qarori (25.08.2025 y., №374/5) bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

ISSN: 3093-8694